

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 340.12

*О. С. Заяць**orcid.org/0000-0003-2872-5567**кандидат юридичних наук, доцент**кафедри цивільно-правових дисциплін**Львівського державного університету внутрішніх справ*

АНТРОПОЛОГІЧНА КОНСТАНТА ПРОФЕСІЙНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Адвокатська діяльність є тим видом юридичної діяльності, соціальний попит на яку за часи існування незалежної України невпинно зростає. Головною причиною цього є формування демократичних основ української держави, в якій право набуло статусу як соціальної, так й індивідуальної цінності, а усвідомлення конституційних прав людини і громадянина стало невід'ємною рисою правової свідомості. Професійну діяльність фахівців цієї галузі регулює Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1], а в частині морально-етичних відносин – «Правила адвокатської етики» [2].

Термін «адвокат» (від лат. *advocatus*) – юридичний консультант, судовий захисник. Він походить від латинського слова «*advocare*» – закликає на допомогу. Адвокат – це юрист, який надає професійну правову допомогу шляхом консультацій, захисту інтересів клієнтів у суді тощо. У Правилах адвокатської етики (ст. 11) зазначено, що адвокат зобов'язаний надавати професійну правничу (правову) допомогу клієнту, здійснювати його захист та представництво компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, доскональність у врахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта та можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення [2]. Високі вимоги до відповідального соціального статусу адвоката формувалися тривалий час і вплетені в українську історію та культурну традицію. В історії України процес зародження адвокатури відбувався у тісному зв'язку не лише з процесами державотворення і становлення правової свідомості, але й з розвитком уявлень про права людини та її права на захист. Відомо, що з часів Давньої Русі як захисники на суді були присутні родичі позивачів, фактично виконуючи роль адвокатів (хоча й у «Руській Правді» Ярослава Мудрого не знаходимо чіткої вказівки на сторін судового процесу, зокрема сторін захисту) [3, с. 46]. Навряд чи можна сприймати серйозно твердження, що ад-

вокатура в Україні зародилася раніше, аніж вона за новітньої історії виникла у Франції (XII ст.) та Англії (XIII ст.). Із цією тезою, як слушно зауважує О. Попелюшко, напевно не погодяться французи та англійці [4, с. 24]. Навіть у другій половині XVI ст., як зазначає І. Василик, професійна група українських адвокатів ще не була остаточно усталеною [3, с. 47].

Серед сучасних українських авторів вивченням адвокатури, адвокатської діяльності і дотичних питань займається не так багато дослідників. У їх числі Н. Бакаянова, Ю. Бисага, С. Булеца, І. Василик, Т. Вільчик, В. Заборовський, О. Синекий.

Можна окреслити головні напрями їхніх наукових інтересів.

Перший напрям орієнтований на вивчення адвокатури як соціального інституту та вивчення теорії і практики адвокатської діяльності крізь призму поняття правового статусу адвоката. На тлі нових розробок варто виділити докторську дисертацію Т. Вільчик, у якій застосовано комплексний підхід і продемонстровано вдалу спробу постановки та розробки питань інституалізації адвокатури [5]. Це важливо тому, що в Україні адвокатура визнана на рівні конституційного регулювання і виконує конституційні, суспільно значущі для розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави функції (ст. 1 Конституції України). Разом із тим, як слушно зазначила Т. Вільчик, у Конституції України не закріплені організаційно-правові гарантії функціонування такого демократичного інституту, як адвокатура, що ускладнює досягнення балансу між приватноправовими та публічними основами розвитку суспільства, між такими конституційно захищеними цінностями, як гарантування кваліфікованої та доступної правової допомоги, самостійність і незалежність судової влади і свобода договірного визначення прав і обов'язків у рамках цивільно-правових відносин з надання правової (юридичної) допомоги [6, с. 5]. Припустимо, що координувати розробку цієї теми з науковими дослідженнями інших авторів, можна було б

в рамках запропонованої О. Синеюким спеціальної науки [7]. Однак намагання закріпити в науковому обігу як поняття, так і нову галузь знання під назвою «адвокатологія», не знайшло підтримки наукової спільноти. Заслужує окремої уваги дослідження, в якому найбільш повно узагальнено досвід теорії і практики адвокатської діяльності для детального обґрунтування поняття «правовий статус адвоката». Йдеться про фундаментальну роботу В. Заборовського, Ю. Бисаги, С. Булеци [8].

Другий напрям вивчення адвокатської діяльності – праксеологічний. Його особливість визначається специфікою професійної діяльності адвоката, яка априорі має практичну скерованість, а тому у більшості розробок цього напрямку містяться конкретні рекомендації до роботи адвокатів з клієнтами, у тому числі психологічного характеру [9]. Щодо професійної етики адвоката, то їй присвячена навчальна література, практичні коментарі до Правил застосування адвокатської етики та окремі тематичні розвідки [10]. Частково компенсують «антропологічну» прогалину у вивченні адвокатської діяльності праці Т. Варфоломеєвої, І. Василик, О. Попелюшко, О. Святоцького, М. Михеєнка, М. Петріва. У цих дослідженнях процес становлення адвокатури в Україні персоналізовано, що важливо в контексті обраної проблематики.

При всій важливості названих підходів і досліджень з поля зору дослідників випадає суттєва ознака, яку умовно назвемо «антропологічною константою», такою, що фіксує незмінну, постійну присутність людини як фундаментальної цінності права і професійної діяльності адвоката. У цьому понятті відображається ціннісний зміст ключових думок Канта про людину, а саме: неприпустимість використання людини як засобу, а ставлення до неї виключно як до мети, бо кожна людина сама по собі є мета, як вважав філософ.

Для обґрунтування поняття антропологічної константи у професійній адвокатській діяльності методологічною основою її аналізу можуть слугувати праці окремих філософів, психологів, соціологів (Е. Левінас, М. Бубер, Ю. Кристева) щодо основ людського спілкування і комунікації. Насамперед, важливою є теза про діалогічність буття, про те, що «Я» людини існує лише в тісній взаємодії з «Ти», «Іншим», з «Ми», зі світом культури. У цьому контексті суттєвого значення набуває проблема «Іншого» як одного із факторів впливу на людське «Я». Наприклад, займаючись професійною діяльністю, адвокат завжди відчуває присутність «Іншого» і мимоволі, вивчаючи справу, занурюється у світ «Іншого», здобуває досвід спілкування з «Іншим», під його впливом навіть може корелювати уявлення про світ. Звичайно, ставлення до «Іншого» не може бути калькуванням долі «Іншого» і проектуванням її на власне

життя. Тим більше, що ототожнення адвоката з клієнтом заборонено ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Йдеться про здатність адвоката до рефлексії і саморефлексії, його особистісні риси, життєвість світоглядних цінностей і моральних принципів, якими він керується у професійній діяльності і під кутом зору яких бачить у своєму клієнті людину. В одному випадку клієнт для адвоката може бути засобом для досягнення корисливих цілей, а в іншому – моральний обов'язок не дозволить адвокату, наприклад, зрадити принципу конфіденційності, збереження адвокатської таємниці, дія яких, згідно з Правилами адвокатської етики, не обмежена в часі. Зокрема, відповідно до ст. 10 адвокат не повинен розголошувати факт звернення особи за правовою допомогою або будь-яку інформацію, що стала йому відома у зв'язку з наданням професійної правничої (правової) допомоги. Також не підлягає розголошенню зміст будь-якого спілкування, листування та інших комунікацій (у тому числі з використанням засобів зв'язку) в рамках надання професійної правничої (правової) допомоги. Адвокат повинен зберігати таємницю щодо змісту порад, консультацій, роз'яснень, документів, відомостей, матеріалів, речей, інформації тощо в рамках професійної правничої (правової) допомоги чи інших видів адвокатської діяльності [2].

У наступних міркуваннях повернемося до ідеї діалогічності М. Бубера [11, с. 38], який застерігав від егоцентризму та пропагував філософію діалогу: не існує «Я» самого по собі, а існують лише два відношення: «Я-Ти» і «Я-Воно». Важливо, що там, де «Я» відноситься до «Ти» як до знаряддя, як до засобу досягнення своїх цілей, там вже немає повноцінного «Ти», а є «Воно». У випадку, коли йдеться про адвокатську діяльність, таке відношення назвемо відчуженим, і воно можливе не лише у ставленні до людини, але й до світу в цілому. Протилежними за змістом є відносини, де зникає корисливість, і відбувається зустріч і повноцінне спілкування «Я» із «Ти», яке за певних умов може стати світом «Ми», а особливим аспектом «Ми» є суспільство, в якому розгортається людська діяльність.

Не підлягає сумніву, що «Ми» (суспільство) зацікавлені не лише у професіоналізмі адвоката, але й у цінностях, високих моральних якостях, що спонукають його до чесного виконання обов'язку, добропорядної і, зрештою, правомірної поведінки. Усе це наповнює антропологічну константу справжнім змістом, формує ділову репутацію адвоката, його визнання як у професійному середовищі, так і серед громадян, впливає на поняття престижності адвокатської професії.

З давніх часів добродішність є однією із найважливіших антропологічних констант, якій приділялась значна увага. Наприклад, Аристо-

тель пов'язував її з діяльністю, звичкою діяти справедливо, розсудливо тощо. Тільки вчиняючи справедливо, людина стає справедливою, розсудливо – розсудливою, а діючи мужньо, стає мужньою. На повагу заслуговує лише та людина, яка свідомо, а не випадково, вчинила справедливо чи добре, вважав філософ.

Поняття «доброчесність», яке широко застосовується в законодавстві та правозастосовній практиці щодо суддів та прокурорів, також відіграє важливу роль у професії адвоката. Доброчесність є найважливішою константою професійної діяльності адвоката. Її наявність у професійній і моральній культурі адвоката та безпосередній діяльності свідчить про стійку і незмінну повагу до людини як найвищої цінності, а не ставлення до неї як засобу досягнення корисливих цілей. На доброчесній основі формується добропорядна репутація адвоката, добре ім'я як висока оцінка громадською думкою сумлінного виконання ним своїх професійних обов'язків.

У професіях, до яких належить й адвокатська діяльність (умовно назвемо їх антропоцентричними), добропорядну репутацію фахівець здобуває завдяки усвідомленій звичці вчиняти справедливо, розсудливо, доброчесно. Добропорядна репутація адвоката, як зазначає Н. Бакаянова, – це стійке уявлення про гідну поведінку адвоката, його честь, порядність та відповідність його діяльності вимогам закону [12, с. 9]. Для міжнародних професійних організацій адвокатів (Міжнародної асоціації адвокатів (ІВА) та Ради адвокатських і правничих товариств Європи (ССВЕ)), членом яких стала й Україна, дотримання адвокатом принципу чесності і наявність бездоганної репутації є обов'язковими. Принцип чесності і добропорядної репутації адвоката є визнаним міжнародним стандартом здійснення адвокатської діяльності, який відображений в етичних кодексах поведінки адвокатів різних країн. У Правилах адвокатської етики він з'явився зовсім недавно – 5 лютого 2019 р. З'їздом адвокатів України 2019 р. II розділ Правил адвокатської етики був доповнений ст. 12¹ «Чесність та добропорядна репутація», а до ст. ст. 44, 65 внесено зміни. Згідно з чинною статтею 12¹ Правил адвокатської етики «Чесність та добропорядна репутація» адвокат повинен бути добропорядним, чесно та гідно виконувати свої професійні обов'язки. Адвокату заборонено робити завідомо неправдиві заяви стосовно суті доручення, фактичних обставин, що мають до нього відношення, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта, а також обсягу своїх повноважень щодо представництва інтересів клієнта. У статті, яка регламентує діяльність адвоката в суді, слово «порядність» замінено на термін «добропорядна репутація», який більш повно характеризує адвоката як професіонала. Визначено, що

під час здійснення професійної діяльності в суді адвокат повинен бути добропорядним, поводити себе чесно та гідно, утверджуючи повагу до адвокатської професії. Змінами до статті 65 Правил визначено, що в межах дотримання принципу чесності і добропорядної репутації адвокат має надавати достовірну інформацію до Єдиного реєстру адвокатів України, органам адвокатського самоврядування, членам органів адвокатського самоврядування під час здійснення ними повноважень. Отже, чесність та добропорядна репутація не лише закріплені у Правилах адвокатської етики як фундаментальний, базовий принцип, який поширюється на всі напрями професійної діяльності адвоката. Вони змістовно відображають присутність у суспільній свідомості цінностей загальнолюдського характеру, її антропологічну константу, яка є гарантом гармонійного поєднання правових і моральних норм, умовою для прийняття справедливих рішень, забезпечує від можливих негативних наслідків, пов'язаних із втратою віри у справедливість. Щодо адвоката, ціннісна наповненість антропологічної константи свідчить про рівень особистісної культури, його мислення та поведінку. На цьому акцентує Н. Бакаянова, вказуючи, що не лише добропорядне мислення (добррозичливість, співчуття, толерантність, відсутність заздрощів), але й добропорядність у діях (людяність, вдячність, милосердя, працьовитість, пристойність, надійність, стійкість, щедрість, вірність, некорисливість, справедливість) визначають репутацію адвоката. Пропонуємо доповнити цей ряд наступними міркуваннями. Добропорядна репутація адвоката не виникає за один день і, навіть, за рік, а ґрунтується на тривалому та усвідомленому розумінні ним професійного та морального обов'язку, власної моральної відповідальності. Усі ці компоненти особистості адвоката корелюються важливим моральним регулятором – совістю. В адвокатській діяльності вона відіграє важливу роль, оскільки є виявом моральної самосвідомості особи. Її наявність у духовному світі адвоката демонструє здатність до самоконтролю, вміння самостійно визначати обов'язки, контролювати їх і давати оцінку своїм діям. Совість підказує характер відносин з людьми. Вона – внутрішній суддя, який «безпомилково свідчить, наскільки наші вчинки заслуговують поваги чи осуду ближніх» (П. Гольбах). Совість є джерелом добропорядної поведінки, формування добропорядної репутації. Отже, не лише добропорядне, але й совісне виконання своїх обов'язків створює ділову репутацію адвоката і доповнює її особливим моральним змістом. Антропологічна константа професійної діяльності адвоката – це базована на совісті і доброчесності добропорядна поведінка з метою виконання свого професійного і морального обов'язку.

Висновок. Аналіз вивчення проблематики, пов'язаної із професійною адвокатською діяльністю, засвідчує, що інтерес до неї поглиблюватиметься у зв'язку із зростанням самосвідомості адвокатської спільноти, яка дедалі більше стає відповідальною за престиж професії адвоката, її відповідність міжнародним стандартам. Таке усвідомлення стимулює появу нових напрямів у вивченні професійної адвокатської діяльності, зокрема у філософсько-правовому аспекті, в якому представник адвокатської професії постане перед науковцями як особистість і стане предметом більш глибокого і всебічного аналізу. Про актуальність розвитку цього напрямку досліджень свідчить увага, яка приділяється вимогам до моральних якостей і стандартів добропорядної поведінки у Правилах адвокатської етики (2019 р.). Антропологічна константа, яка пропонується як узагальнююче поняття, передусім фіксує такий підхід до представника адвокатської професії. У понятті «антропологічна константа» конкретизується моральний стандарт професійної діяльності адвоката на основі визнання цінності людського життя і права кожної людини на захист; у цьому понятті відображається базована на совісті і добросовісності добропорядна поведінка адвоката з метою виконання свого професійного і морального обов'язку відповідно до вимог Закону «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики.

Література

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України (ред. від 17.01.2019 р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 15.07.2020).
2. Правила адвокатської етики. Київ : Алерта, 2019. 32 с.
3. Василик І. Сторінки української адвокатури в історичній ретроспективі. *Historia i historiografia*. 2014. № 14. С. 45–54.
4. Попелюшко О. В. До питання про зародження адвокатури в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2019. Т. 16. № 2 (43). С. 22–31.
5. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00. 10. Харків, 2016. 490 с.
6. Вільчик Т. Б. Конституційно-правовий статус адвокатури України. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 (8). С. 1–13.
7. Синеокий О. В. Загальнотеоретичні проблеми адвокатології: навч.-метод. посібн. Запоріжжя : ЗНУ, 2007. 108 с.
8. Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії і практики. Ужгород : Гельветика, 2019. 650 с.
9. Гарріс Р. Школа адвокатури. Керівництво з провадження цивільних і кримінальних справ. Київ : Дакор, 2016. 292 с.
10. Вільчик Т. Б. Деонтологічні засади діяльності адвокатів: міжнародні стандарти та вітчизняне законодавство. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск*. 2019. С. 26–30.
11. Бубер Мартін. Я і Ти. Київ : Дух і Літера, 2012. 272 с.
12. Бакаянова Н. Чесність та добропорядна репутація адвоката. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск*. 2019. С. 5–11.

Анотація

Заяць О. С. Антропологічна константа професійної адвокатської діяльності. – Стаття.

У статті висвітлюється антропологічна складова професійної адвокатської діяльності. Вивчення адвокатської діяльності під таким кутом зору є теоретичним завданням і, водночас, відповідає вимогам практики, в якій адвокат виконує важливу соціальну місію, беручи на себе обов'язок надавати громадянам правову допомогу, є їхнім представником і захисником. Маємо на меті розгляд заявленої теми, виходячи з розуміння адвокатської діяльності як одного із видів людської діяльності, який притаманне цілепокладання, тобто постановка і досягнення мети за рахунок вибору оптимальних засобів реалізації з умінням передбачити її наслідки. Оскільки адвокатська діяльність є професійною діяльністю, то найважливішим є виконання фахівцем (адвокатом) своїх професійних завдань та обов'язків. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» (ст. 1) адвокатська діяльність скерована на захист законних прав, представництво та інші види правової допомоги особам, які перебувають у статусі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. Кожна із названих осіб є одним із учасників суб'єкт-суб'єктних відносин, якими охоплюються представники людського роду. Це означає, що виконуючи свої професійні обов'язки, адвокат не перестає бути ним також. Навіть у ділових стосунках не може не проявлятися особистісні риси кожного з учасників, певний рівень культури, певна система світоглядних цінностей, принципів, потреб й інтересів. Специфіка адвокатської діяльності полягає в тому, що вона наповнена людськими смислами, емоційно-чутливими переживаннями тощо. Вона розгортається в соціальному просторі, базується на зіставленні суцього і належного, стосується змісту життя конкретних людей, їхньої впевненості у справедливості закону, системи цінностей і моральних принципів, які уособлюються професійною діяльністю адвоката та акумулюються в понятті «антропологічна константа». Пропонований матеріал присвячений обґрунтуванню методологічного значення цього поняття, його місця у теорії і практиці адвокатської діяльності, соціальному та індивідуальному просторі. Заявлена проблематика досліджується на основі аналізу сучасної літератури з огляду на розвиток правової свідомості та новітні зміни у Правилах адвокатської етики.

Ключові слова: антропологічна константа, професійна етика, добросовісність, добропорядна репутація, совість, моральний обов'язок.

Summary

Zaiats O. S. Anthropological constant of professional advocacy. – Article.

The article covers the anthropological component of professional advocacy, which is the subject of scientific intelligence. The study of advocacy from this point of view is a theoretical task and, at the same time, meets the requirements of practice in which the lawyer performs an important social mission, relying on the provision of legal assistance to citizens, is their representative and advocate. We aim to consider the stated topic based on the understanding of advocacy as one of the activities of a person, which is characterized by goal-setting, ie setting and achieving goals by choosing the optimal means of implementation with the ability to predict its consequences. As advocacy is a professional activity, the most important thing is for a specialist (lawyer) to perform his / her professional tasks and responsibilities. According to the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy" (Article 1) advocacy is aimed at protecting the legal rights, representation and other types of legal assistance to persons who are in the status of suspect, accused, defendant, convicted, acquitted, a person in respect of whom provides for the application of coercive measures of a medical or educational nature or resolves the issue of their use in criminal proceedings, the person

against whom the issue of extradition to a foreign state (extradition), as well as the person prosecuted during the administrative offense. Each of these persons is one of the participants in the subject-subject relationship, which includes members of the human race. This means that in the performance of his professional duties, a lawyer does not cease to be one. Even in business relations, the personal traits of each of the participants, a certain level of culture, a certain system of worldview values, principles, needs and interests cannot but be manifested. The specificity of advocacy is that it is filled with human meanings, emotional and sensory experiences, and so on. It unfolds in the social space, is based on the comparison of what is and what is appropriate, touches on the meaning of life of specific people, their confidence in the justice of the law, values and moral principles embodied in the professional activities of lawyers and accumulated in the concept of "anthropological constant". This material is devoted to substantiating the methodological significance of this concept, its place in the theory and practice of advocacy, social and individual space. Based on the analysis of modern literature, the study of this issue in connection with the development of legal consciousness, the latest changes in the Rules of Advocacy.

Key words: anthropological constant, professional ethics, integrity, good reputation, conscience, moral duty.